

УДК 37.014.5:(477)

*Федорчук О. О., Національний університет «Києво-Могилянська академія»***ДЕРЖАВНА ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ
У 70-ті – СЕРЕДИНІ 80-х РОКІВ ХХ СТ.: НА МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНИ**

Охарактеризовано стан розвитку радянського суспільства в 70 – 80-х роках ХХ ст. в Україні. Розглянуто розвиток державної політики у сфері вищої освіти, вказані її основні напрями. Зазначені характерні риси роботи вищої школи даного періоду як то: ідеологізація та політизація, жорстка централізація управління та фінансування, низький рівень академічних свобод, русифікація, нівелювання національної культури. Показані головні проблеми вищої школи, а саме: нестача кваліфікованих кадрів, падіння престижу знань, зниження рівня ефективності навчання, поглиблення розриву між освітою і практикою та спроби освітньої реформи 1984 р.

Ключові слова: державна освітня політика, вища освіта, ідеологія, суспільні науки, освітня реформа, СРСР, Україна

Актуальність теми. Освіта – це стратегічний ресурс соціально-економічного і культурного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені. Наразі пріоритетним завданням є модернізація вищої освіти відповідно до положень Болонської декларації, але спираючись на досвід інших країн не варто нехтувати радянським минулим: враховуючи, що радянська система вищої освіти мала як свої здобутки так і проблеми, котрі особливо загострилися в кінці 70 – на початку 80-х років ХХ ст., то на сьогодні потрібно враховувати той досвід, який був накопичений, що й визначає важливість даної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно вивчення проблем державної освітньої політики у сфері вищої освіти то, в основному, це праці, які аналізують її сучасний стан [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Окремих праць сучасних науковців де б аналізувалась державна освітня політика радянського періоду немає, тому дана стаття є однією з перших спроб в цьому напрямку.

Мета статті – показати стан розвитку радянського суспільства 70 – середини 80-х років ХХ ст., охарактеризувати основні напрями державної політики у сфері вищої освіти, вказати на актуальні питання роботи вищої школи даного періоду.

Виклад основного матеріалу. Період 70 – середини 80 років ХХ ст. характеризувався формуванням застійних явищ, що в цілому призвели до формування подвійної моралі (для себе і для влади), погоджувального, пасивного, реактивного й адаптивного характеру співжиття, співіснування насамперед інтелігенції, науковців із владою, з офіційною ідеологією, що уособлювало особливий тип «радянської людини» пізньорадянського періоду[2]. На думку Ю. Левади, становище радянської інтелігенції відзначалось подвійним характером: вона ставала активним втіленням суперечності між духовним виробництвом як сферою, що відбиває соціально-політичний і класовий антагонізм (виробництво культурних основ ідеології і пропаганди), і сферою вільної незалежної творчості [3, с.29]. На межі 70 – 80 років в радянському суспільстві в т.ч. й Україні стійкого характеру набували негативні проблеми в економіці (розпочалося падіння темпів економічного зростання, фондівіддачі, продуктивності праці, національного доходу в цілому), соціальній сфері (зрівнялівка в оплаті праці, порушення принципу соціальної справедливості, зниження реальних доходів, купівельної спроможності карбованця, зростання цін і поглиблення інфляції, дефіцит найнеобхідніших товарів, гострота житлової проблеми та ін.), але особливо постраждала сфера освіти, ідеології. Відірваність від реальних проблем, догматичний схематизм у теорії, апологетика «розвинутого соціалізму», одностороння спрощеність класового підходу до складних суспільних явищ, подій і осіб, недооцінка загальнолюдських цінностей і насадження доктрини «загострення ідеологічної боротьби» породжували невір'я, нігілізм, вели до втрати ідейних орієнтирів, падіння моралі, особливо серед молоді [4, с.124–125].

В цих умовах реалізація основних напрямів державної політики у сфері вищої освіти аж до

початку 1980-х рр. супроводжувалася посиленням контролю з боку вищих органів влади і КПРС, спираючись на Конституцію СРСР та УРСР, визначала перспективи розвитку українського суспільства, керувала його творчою і науковою діяльністю. Рішення пленумів КПРС, реалізували не лише безпосередні органи управління вищою освітою як то Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР (далі – МВССОУ), а і особливі підрозділи КПУ і управління з викладання суспільних наук МВССОУ. В 70 роках ХХ ст. активність радянської влади у вирішенні проблем вищої школи виражалась у прийнятті цілої низки нормативних документів, котрі визначали стратегію розвитку системи освіти на найближче десятиліття. Так, Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 18 липня 1972 року «Про заходи з подальшого вдосконалення вищої освіти в країні» відіграла значну роль в удосконаленні методів і організаційних форм вивчення навчальних дисциплін. У 70-х роках спостерігається підвищення ролі університетів (і в Україні зокрема) у координації та проведенні наукових досліджень в галузі фундаментальних теоретичних проблем, у формуванні науково-педагогічних кадрів, в узагальненні та поширенні передового досвіду викладання [5, с.18]. Велика увага приділялась організації науково-дослідних робіт у ВНЗ. Так, з метою поліпшення організації науково-дослідної роботи в галузі суспільних наук у 1978 р. в складі Науково-технічної ради Мінвузу УРСР було створено секції з історії КПРС, філософії, політичної економії та наукового комунізму. На згадані секції, науково-методичні комісії, опорні кафедри виділено додатково понад 45 ставок доцентів. Мінвуз УРСР спільно з Республіканською радою з координації наукових досліджень у галузі природничих і суспільних наук розробили систему конкретних, заходів по вдосконаленню координації наукової роботи викладачів суспільних наук вузів республіки. У 1978 р. було розроблено і скоординовано з АН УРСР план основних наукових досліджень у галузі суспільних наук на наступну п'ятирічку (мається на увазі 11 п'ятирічка 1981–1985 рр. – О.Ф.). Згідно з цим планом було виділено провідні, базові кафедри з розробки тієї чи іншої фундаментальної проблеми. Вони здійснювали необхідні заходи із перспективного планування, координації, формуванню міжкафедральних, міжвузівських наукових колективів, з аналізу результатів досліджень, їх більш ефективному використанню в народному господарстві [6, с.82]. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про дальший розвиток вищої школи і підвищення якості підготовки спеціалістів» від 29 червня 1979 р. [7], де висувалося нове завдання – перетворити вищу школу в навчально-науковий комплекс, підкреслювалося значення підвищення теоретичного рівня та ефективності наукових досліджень у ВНЗ у тісному зв'язку із завданнями поліпшення якості підготовки кадрів для народного господарства, а також активного впровадження результатів наукових досліджень у сферу матеріального виробництва, навчально-виховний процес, створення необхідних умов для більш широкого залучення студентів до науково-дослідної роботи.

ВНЗ України виконували функцію пропаганди політики партії, історії КПРС і комуністичного виховання трудящих. Серед навчальної й наукової літератури, котра друкувалася в Україні та якою забезпечували ВНЗ, найбільший наклад мала історія КПРС і СРСР. Вимагалось у значному обсязі користуватися матеріалами пленумів та з'їздів ЦК КПРС і працями авторів марксизму-ленінізму під час написання дипломних робіт. Це стосувалось усіх дисциплін, оскільки вважалося, що цей доробок – цінне джерело наукового пошуку в будь-якій сфері знань. «Ідеологічний диктат мав для радянської вищої школи величезні негативні наслідки. Він закладав суперечності в систему вищої освіти, змінюючи, уніфікуючи і спрощуючи наукову і навчальну інформацію, і, відповідно, сам дидактичний процес, безпосередньо пов'язаний з нею. Йдеться про мінімізацію участі фахівців, науковців, викладачів у міжнародних програмах (можливість довготривалих закордонних відряджень, публікації в закордонних наукових виданнях), зв'язків з західною наукою [8].

На думку Л.В. Панасюк вища школа характеризувалась тотальною ідеологізацією та політизацією навчального процесу й виховання, наукової та педагогічної творчості; жорсткою централізацією управління та фінансування, уніфікацією й одержавленням; низьким рівнем академічних свобод, самоорганізації ВНЗ; позбавленням студента можливості будувати власну траєкторію навчання; відторгненням від національної культурно-історичної спадщини, русифікацією; відмежованістю від світової науки й освітнього досвіду [9, с.128]. В цей період «активізувалось витіснення української мови з вищої освіти та науки. Викладання в усіх вищих

навчальних закладах (крім окремих гуманітарних предметів) і професійно-технічних училищах було переведено на російську мову. Цей процес не оминув навіть Галичини. На Сході й Півдні російська мова остаточно заступила національну у сфері наукового спілкування» [10, с.70]. Т. Куцаєва, що зазначає метою державної політики було зміцнення української вищої освіти саме як дієвого елементу союзної системи. Ті ж аспекти української вищої освіти, які могли виявити різноманіття національної мови, культури і традицій, нівелювалися. Це суттєво виявилось у перерозподілі повноважень українського МВССО на користь союзних органів, у політиці русифікації вищої освіти, суперечливому впливі ідеології на царину гуманітарних наук [11]. На ідеологічному рівні перед освітою була поставлена мета змінити соціальну структуру радянського суспільства в напрямку більшої соціальної однорідності, що згідно з комуністичною ідеологією було ознакою розвиненого соціалістичного суспільства та передумовою його просування до суспільства комуністичного. Внесок у створення соціальної однорідності повинна була внести і вища освіта, так як питома вага осіб з вищою освітою безперервно зростала, одночасно із зменшенням питомої ваги осіб з більш низькими освітніми кваліфікаціями.

Для покращення роботи вищої школи передбачалося підняти якість середньої освіти шляхом «підгонки» результатів шкільної освіти до вимог вищої. У зв'язку з цим був доданий додатковий рік до середньої школи, вона стала 11-річної. Для старших 10–11 класів загальноосвітньої школи, в яких, як передбачалося, навчаються ті, хто має намір вступити до ВНЗ, була введена спеціалізація. Спеціалізація шкільних старших класів повинна була допомогти підігнати шкільну програму вимогам ВНЗ шляхом поглибленого вивчення предметів майбутньої вузівської спеціалізації. Були сформовані спеціалізовані класи за напрямками: фізико-хіміко-технічний, біолого-еколого-сільськогосподарський, гуманітарно-суспільствознавчий та атеїстичний. З метою наближення середньої освіти до вищої продовжували створюватися спеціалізовані школи, котрі тепер розглядалися не як школи для особливо обдарованих дітей, а як корисний досвід, який повинен бути поширений як можна ширше. Такі школи повинні бути доступні для всіх, хто має певні здібності до тих чи інших дисциплін, а також має намір продовжити навчання у ВНЗ з відповідної спеціалізації [12, с.197–198]. Зростання кількості фахівців з вищою освітою, розглядалось як показник збільшення соціальної однорідності радянського суспільства.

Ідеологічний диктат мав для радянської вищої школи величезні негативні наслідки. Він закладав суперечності в систему вищої освіти, змінюючи, уніфікуючи і спрощуючи наукову й навчальну інформацію, і, відповідно, сам дидактичний процес. Йдеться про мінімізацію участі фахівців, науковців, викладачів у міжнародних програмах (можливість довготривалих закордонних відряджень, публікації в закордонних наукових виданнях), зв'язки з західною наукою.

Вже на початку 80-х років в радянському суспільстві були ознаки зростаючого дефіциту освіченості професіоналізму – наявними були нестача кваліфікованих кадрів, особливо у сфері управління, падіння престижу знань, у порівнянні з утилітарними цінностями, зниження рівня ефективності навчання всіх ступенів, поглиблення розриву між освітою і практичною діяльністю, зростання опору новаторства в методиці навчання і виховання, що змусило керівників держави провести чергову реформу освіти, яка була задекларована 1984 р. Основним завданням цієї реформи було вирівнювання школи і професійної освіти за цілями, завданнями й освітніми рівнями, викликане гострою потребою в масових професіях, робітничих кадрах, тому освіта мала повертатися до професіоналізації, підготовки кваліфікованих робітничих кадрів, політехнізації тощо. Тобто в черговий раз через непослідовність своєї політики, підпорядкування її ідеологічним інтересам, політичним резонам та особистим симпатіям і антипатіям, радянська освіта і наука знову опинилися в кризовому стані [13, с.20]. Як показав час, реформа була не підготовлена. В її проведенні була відсутня чітка концепція, стратегія, механізми реалізації. Спроба виходу з кризи, зроблена в ході реформи школи 1984 року, виявилася невдалою і ще більше загострила проблеми.

Висновки. Отже, протягом даного періоду державна освітня політика в Україні регламентувалася постановами і рішеннями партійних з'їздів, пленумів і конференцій, у яких питання ідеологічного впливу відігравали важливу роль. Радянська модель державної освітньої політики відрізнялася домінуючою роллю держави та ідеологічним тиском. Одним із недоліків

системи вищої освіти було те, що в ній були відсутні цілі напрями підготовки кадрів, наприклад, пов'язані політичною наукою та іншими дисциплінами, що обмежувало свободу особистого саморозвитку. Тому плюралізм думок оцінювався як інакомислення, особливо якщо студент навчався в ідеологічно важливому вузі.

Використана література:

1. Красняков Є. Державна освітня політика: сутність, поняття, системність, історико-політичні аспекти [Текст] / Є. Красняков // Віче. – 2011. – №20. – С.21-24.; Філіппова В. Д. Законодавство як чинник державної політики в галузі освіти України: нормативно-правовий аспект [Текст] / В. Д. Філіппова // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – №10. – С. 155-158.; Шульга Н. Д. Стратегії розвитку національної освіти як інструмент і засіб реалізації державної освітньої політики [Текст] / Н. Д. Шульга // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – №2. – С.135-140.; Шульга Н. Стратегія розвитку освіти як інструмент державної освітньої політики в Україні [Текст] / Н.Шульга // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2015. – Вип.4. – С.89–96.
2. Дубин Б. Позднесоветское общество в социологии Юрия Левады 1970-х гг. [Электронный ресурс] / Дубин Б. // Вестник общественного мнения. – 2009. – №4. – Режим доступа: <http://polit.ru/resarch/2010/06/18/dubin.html>. (дата обращения: 23.02.2017) – Заглавие с экрана.
3. Советский простой человек: опыт социального портрета на рубеже 90-х [Текст]: монография / Отв. ред. Ю. А. Левада. – М.: Изд-во «Мировой океан», 1993. – 300 с.
4. Шаповал Ю. І. В.В.Щербицький: особа політика серед обставин часу [Текст] / Ю. І. Шаповал // Український історичний журнал. – 2003. – №1. – С.118–129.
5. Ефименко Г. Г. Высшее образование в Украинской Советской Социалистической Республике / [Г. Г. Ефименко, Г. А. Лилицкий, В. А. Баженов]. – К.: Вища шк.,1983. – 94 с.
6. Інтерв'ю із заступником міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР Л.О.Канищенком [Текст] // Український історичний журнал. – 1980. – №3. – С.76–83.
7. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР «О дальнейшем развитии высшей школы и повышения качества подготовки специалистов» // Коммунист. – 1979. – №11. – С.5–10.
8. Лукин В.Н. Развитие советской высшей школы (исторический и социокультурный аспекты) [Электронный ресурс] / В.Н. Лукин, Т.В., Мусиенко, Т.Н. Федорова – Режим доступа: http://portalus.ru/modules/philosophy/rus_readme.php?subaction=showfull&id=1108416880&archive=0211&start_from=&ucat=1 (дата обращения: 22.02.2017) – Заглавие с экрана.
9. Панасюк Л. В. До витоків білінгвізму в Україні: освіта в Україні 1944–1989 рр. (історико-політологічний аналіз) [Електронний ресурс] / Л. В.Панасюк // Гуманітарні студії: зб. наук. пр. – К.:Київський університет, 2014. – Вип.21. – С.125–130. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gums_2014_21_18. (дата перегляду: 23.02.2017) – Назва з екрана.
10. Масенко Л. Мова і суспільство: постколоніальний вимір / Лариса Масенко – К.: КМ Академія, 2004. – 162 с.
11. Куцаєва Т.О. Розвиток вищої освіти в УРСР (1965–1985 рр.) [Електронний ресурс]: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т.О. Куцаєва; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2007. – 22 с. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe/ (дата перегляду: 23.02.2017) – Назва з екрана.
12. Шпаковская Л. Политика высшего образования в Европе и России [Текст]: монография – СПб.: Норма, 2007. – 328 с.
13. Сухомлинська О. Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції [Текст] / Ольга Сухомлинська // Історико-педагогічний альманах. – Умань: [б. в.], 2014. – №1. – С.4–24.

Федорчук О. А. Государственная образовательная политика в сфере высшего образования в 70 – середине 80-х годов XX века: на материалах Украины

Охарактеризовано состояние развития советского общества в 70 – 80-х годах XX в. в Украине Рассмотрено развитие государственной политики в сфере высшего образования, указаны ее основные направления. Показаны характерные черты работы высшей школы

данного периода: идеологизация и политизация, жесткая централизация управления и финансирования, низкий уровень академических свобод, русификация, нивелирование национальной культуры. Также констатируются главные проблемы высшей школы, а именно: нехватка квалифицированных кадров, падение престижа знаний, снижение уровня эффективности обучения, углубление разрыва между образованием и практикой, а также попытки образовательной реформы 1984 г.

Ключевые слова: государственная образовательная политика, высшее образование, идеология, общественные науки, образовательная реформа, СССР, Украина

Fedorchuk O. O. State educational policy in the sphere of higher education in the 70's – mid 80-ies of the XX century: on materials of Ukraine

Characterized the state of development of Soviet society in the 70 – 80s years of the XX century. In Ukraine the development of state policy in the sphere of higher education, specified its main focus. These characteristic features of higher education of this period, such as: the ideologization and politicization, the rigid centralization of management and Finance, low level of academic freedoms, Russification, homogenization of national culture. Shown the main problems of the higher school, namely: lack of qualified personnel, falling prestige of knowledge, reducing the efficiency of learning, deepening the gap between education and practice and attempts of educational reform in 1984

Keywords: state educational policy, higher education, ideology, social science, education reform, the Soviet Union, Ukraine